

ЖАМИЯТ ТАРИХИНИНГ ҲОЗИРГИ БОСҚИЧИДА ТАРЖИМОНЛАР ТАЙЁРЛАШНИНГ АСОСИЙ МУАММОЛАРИ

Тухтасинов Илҳом,
СамДЧТИ ф.ф.н., доцент

Калит сўзлар: таржимон, компетенция, халқлар, лингвокультурология, маданиятлараро, мулоқот, ўргатиш, тил, лугат.

Иқтисодий глобаллашув, мамлакатлараро ҳамкорликнинг яхши йўлга қўйилиши, маданиятларнинг яқинлашуви ва уйғунлашуви “умумий уйимиз” – деб аталмиш улуг заминда яшаётган турли маданият вакиллари ўртасида инсонпарварлик, муруватпарварлик “кўприкларини” кўриш вақти етиб келганлигидан далолат бермоқда.

Турли халқларнинг бир-бирлари билан мулоқот ўрнатишлари учун хорижий тиллардан бирини эгаллашлари тақозо этилади ва бу катта ижтимоий аҳамият касб этади. Бу жараёнда хорижий тил турли халқ вакиллари ўртасида фикр алмашишнинг асосий курули ва муомала воситаси вазифасини бажаради.

Асримизнинг бошларига келиб, чет тил ўқитишда содир бўлган катта ўзгаришлар натижасида чет тилни тили ўрганилаётган тил маданияти тўғрисидаги маълумотларни ўргатиш орқали эгаллашга эътибор кучайди. Бу ҳодисани Америкада *cultural literacy* ва *crosscultural communication* номлари билан атадилар.

Мулоқот – маданият субъектлари ўртасидаги алоқа сингари кўп қиррали тушунча. “Бугунги кунда фикрлаш тарзи ўзгармоқда – зиёли, билимли одам маданиятли инсонга айланиб бормоқда, ўз тафаккурида бир-бирдан узоқ маданиятлар ва фаолиятларни уйғунлаштирмоқда”.¹ Кўп миллатли Марказий Осиё ҳудудларида яшаш тарзи, тарихий воқеликлар, диний мансублик қатор маданиятлар ўртасидаги узвий алоқа ўрнатилишига восита саналган.

Чет тил ёрдамида талабаларга тили ўрганилаётган мамлакатларнинг миллий тили ва маданиятини ўргатиш ва уларни табиий мулоқотга тайёрлаш орқали ахборот алмашиш малакаларини ривожлантириш ҳозирги кунда ғоят долзарб аҳамият касб этмоқда. Бу нарса, бир томондан, тили ўрганилаётган мамлакатнинг нафақат тарихи, давлат тузилиши, шу билан бирга миллий маданияти ҳақидаги ахборотларни берса, иккинчи томондан, хорижий тиллардаги матнларни ўқиш жараёнида хос сўз (реалия)лар, яъни муқобилсиз тил бирликлари, фразеологик бирикмалар афоризмларини таржима қила олиш, нутқ маданиятидан нутқий мулоқотда фаол ва эркин фойдаланишга ўргатади.

Лингвомаданиятшунослик муаммоларига доир илмий ишлар таҳлили натижасида унинг умумий маданият, миллат, миллий маданият, тил, миллий тил, менталитет тушунчалари билан мазмунан боғлиқлигининг гувоҳи бўламиз.

Лингвокультурология – лингвистика ва маданиятшунослик ўртасида вужудга келган янги мустақил фан. У халқлар маданиятининг вужудга келиш тарихи ва унинг тилда акс этиш қонуниятларини ўрганади. Лингвокультурологиянинг ривожланиш даврини иккига бўлиш мумкин: биринчи давр – фаннинг вужудга келиш даври. Бу, асосан, В. Хумболт, Я. Гримм, А.А. Потебня, Э. Сэпир ишларида ўз аксини топган. Иккинчи давр – лингвокультурологиянинг мустақил фан деб тан олиниш давридир. (“Лингвокультурология” тушунчаси илк бор В.В. Воробьев, В.Н. Телия ва В.А. Маслова ишларида қайд этилган).

Лингвокультурологиянинг қуйидаги йўналишлари мавжуд:

¹ В.С. Библер. Кант – Галилей – Кант. Разум Нового времени в парадоксах самообоснования. М., 1991.

1. Ижтимоий гуруҳлар, халқлар маданиятини лингвокультурологик контекст (вазият) ларини тадқиқ қилиш (В. Хумболт, А.А. Потебня, Э. Сепир, А. Вежбицкая, В.Н. Телия).

2. Қиёсий лингвокультурология. Бу соҳа бир неча ишлардагина ўз аксини топган, холос (С.Г. Тер-минасова, В.Н. Телия, В.А. Маслова, Д.Ў. Ҳошимова, Г. Маҳкамова, З. Утешова, Ш. Убайдуллаев ва б.).

3. Диахроник лингвокультурология давр ўтиши билан халқларнинг лингвокультурологик ҳолатининг ривожланишини ўрганади (Н.Д. Арутюнова, Э. Бенвенист, Ю.С. Степанов).

4. Лингвокультурологик лексикография – шу соҳага оид луғатлар тузиш билан шуғулланади (Н.В. Чернова, Д.Г. Мальцева, В. Муравлева, Г.Д. Томахин, Х.Р. Раҳимов ва б.).

Лингвокультурологиянинг тадқиқот объектлари қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин: лингвомамлакатшунослик лингвокультурологиянинг бир қисми бўлиб, қуйидаги масалалар билан шуғулланади: (1) муқобилсиз лексика ва хос сўзлар (реалия), (2) мифология, урф-одат, анъана, маросимлар, (3) метафора ва тилнинг тасвирий ва образли воситалари, (4) фразеологик бирликлар, (5) тилдаги эталон, стереотип ва рамзий воситалар, (6) нутқ маданияти, нутқ одоби (В. Воробьев, В. Маслова).

Ҳар бир халқнинг ўзига хос ҳаёт тарзи билан боғлиқ бўлган сўзларни қуйидагича таснифлаш мумкин: а) муайян географик ҳудуд (давлат, шаҳар, қишлоқ, кўча, майдон) номи билан боғлиқ хос сўзлар; б) этнографияга доир хос сўзлар: кийим-кечак, озиқ-овқат, урф-одат, тўй маросимлари ва б. (С. Флорин, С. Власов, И.К. Мирзаев).

Таржимонликка ихтисослашаётган талабалар оғзаки нутқини ўстириш бошқа фан ўқитувчисининг ҳам асосий вазифаларидан ҳисобланади. Бўлғуси таржимон-талаба нутқини ўстириш тили ўрганилаётган мамлакат тили ва

маданиятини бир вақтда ўргатишдан бошланади.

Ҳар қандай таржима жараёни икки тил – икки маданиятнинг ўзаро мулоқотидир. Таржиманинг яхши бўлиши учун маданиятлараро мулоқот тўғри, холис талқин қилиниши керак.

Маданиятлараро мулоқот назарияси ва амалиёти қандай илмий соҳа эканлигига, унда қандай муаммолар тадқиқ этилиши хусусидаги масалаларга батафсилроқ тўхталмоқчимиз.

“Маданиятлараро мулоқот” тушунчаси ҳозирги кунга келиб педагогик, психологик, дидактик адабиётларда кўп қўлланилмоқда. Бу фанлар маданиятлараро мулоқот феноменини турли нуқтаи назардан тадқиқ қилади. Шу боис ҳам “маданиятлараро мулоқот” тушунчаси қўлланиш жиҳатидан фарқ қилиши мумкин. Таълимшунослик (лингводидактика)да “маданиятлараро мулоқот” ўзига хос тушунчани ифодаламакда.

Маданиятлараро мулоқот тушунчасини илмий жиҳатдан тўғри тасаввур этиш учун “Маданиятлараро мулоқот назарияси ва амалиёти” номи билан юритиб келинаётган янги соҳани, филология, маданиятшунослик, педагогика, психология, этнолингвистика фанлари билан алоқасини ўрганиш ва унинг мавқеини аниқлаш муҳим саналади. Ҳозирги кунга келиб, чет тилларни маданиятлараро мулоқот назарияси орқали ўрганиш ва ўргатиш ижобий натижаларга олиб келаётганининг гувоҳи бўлишимиз мумкин.

Бир қатор таржимашунос, тилшунос ва методист олимлар маданиятлараро мулоқот назарияси ва амалиёти соҳасини тилшуносликнинг махсус бўлими деб ҳисобласалар, бошқа бир гуруҳ олимлар уни педагогика таркибидаги махсус бўлим деб эътироф этишмоқда.

В.П. Фурмановнинг фикрича, таржима контекстида маданиятлараро мулоқот муомала жараёнида маданиятларнинг яқинлашуви бир маданият тасвиридан маданиятларни солиштириш, қиёслаш тасвирига ўтишдир.

Чунки бу жараёнда нутқий мулоқот турли маданият ва тилга мансуб кишилар ўртасида содир бўлади. Мулоқот жараёнида улар бир-бирларига, “бегона”, “нотаниш” эканликларини ҳис этиб турадилар.²

Бир мамлакатда турли маданият вакиллари аҳил ва тинч-тотув яшашлари ҳақида Г.Д. Мальцева шундай ёзади: “Таржимонларни тайёрлаш шароитида талабаларни маданиятлараро ҳамкорликка тайёрлаш, уларни маданиятлараро мулоқотга ўргатиш, биринчидан, хорижий тилдаги турғун кодларни ўзлаштириш олиш учун нутқий компетенция доирасидаги кўникма ва малакаларни шакллантириш ва такомиллаштириш, иккинчидан, турли маданиятга мансуб коммуникантлар билан учрашганда, уларнинг маданиятини интерференцияси тушунишлари учун респондент-суҳбатдошининг нутқий маданияти билан яқиндан таништириш орқали амалга оширилади. Хорижий тил ва маданиятни қиёслаб ўрганиш талабалар дунёқарашининг кенгайишига, тил хазинасининг ортишига хизмат қилади”.³

И.И. Халеева маданиятлараро мулоқот турли маданиятга ва тилга мансуб кишиларнинг ўзаро ҳамкорлигининг ўзига хос йиғиндиси, деб эътироф этади. Олиманинг ёзишича, шериклик, ҳамкорлик жараёнида турли маданиятга мансуб кишилар бир-бирларининг нафақат маданиятларидаги фарқни ҳис этиш, балки бир-бирларига “бегона”, “ёт”, “нотаниш” эканликларини ҳам ҳис қилиб турар эканлар.⁴

Маданиятлараро мулоқот назарияси ва амалиёти соҳаси айнан мана шу

коммуникантлар ўртасида бир-бирига нисбатан одатий бўлмаган ғайритабиийликни йўқотиш, олиб ташлаш муаммолари устида илмий тадқиқотлар олиб боришни ўзига мақсад қилиб қўяди. Фикримизча, маданиятлар ўртасидаги диалог иштирокчилари, турли маданиятга оид шахслар бўлганлиги боис, улар ўзаро тасаввурлари, ғоялари, қизиқишлари билан ўртоқлашиш, фикр алмашиш жараёнида ўз миллий маданияти орқали қўлга киритган маънавий бойликларини намойиш этадилар ҳамда уни бойитиб борадилар. Чет тил дарслари орқали ўқувчиларни маданиятлараро мулоқот жараёнига тайёрлар эканмиз, ўрганилаётган хорижий тил, янги маданият, уларнинг нафақат дунёқарашига, шу билан бирга, билим, идрок, хотираларини кенгайтиришга ҳам ижобий таъсир кўрсатади, деб ҳисоблаймиз.

Маданиятлараро мулоқот йўналишининг АҚШда пайдо бўлишига, америкалик сиёсатдонлар, дипломат ва ишбилармонларнинг бегона тил ва маданиятга мансуб ҳамкорлар билан турли муаммоларни ҳал қилишда юзага келадиган зарурат туртки бўлган.

1946 йилда америкалик олим Эдуард Холл раҳбарлигида “Хорижда хизмат кўрсатиш институти” (Foreign Service Institute)нинг ташкил этилиши бу фаннинг янада ривожланишига олиб келди. 1959 йилда Э. Холлнинг “The Silent Language” китоби нашр қилинди ва у маданиятлараро мулоқотни ўргатишда дастур вазифасини ўтади. Э. Холл асарида маданият ва мулоқотнинг ўзаро алоқасини батафсил ёритиб беришга ҳаракат қилади. Унинг фикрича, чет тил ўқитувчиси ўз ўқувчиларига лингвистик компетенцияси доирасида тил материали (лексика, грамматика, фонетика)ни ўргатиш жараёнида нафақат уларнинг билим, кўникма ва малакаларини шакллантириш, шу билан бир вақтда, тили ўрганилаётган мамлакат(лар) маданияти билан яқиндан таништириш имконига эга бўлади.⁵

² В.П. Фурманов. Межкультурная коммуникация и лингвокультуроведение в теории и практике обучения иностранным языкам. - Саранск, 1993. 124 с.

³ Д.Г. Мальцева. Фразеологические единицы немецкого языка в лингвострановедческом аспекте и проблемы перевода: методическое пособие. М.: Всероссийский центр переводов, 1993. 136 с.

⁴ И.И. Халеева. Интеркультура - третье измерение межкультурного взаимодействия? // Актуальные проблемы межкультурной коммуникации. М.: МГЛУ, 1999. С. 5-15

⁵ A. Hall. The Silent Language. - NY. 1959.

Олимнинг ғояларини К. Клакхон, Ф. Стродбек, Л. Самовар, Р. Портерлар янада ривожлантиришди. К. Клакхон ва Ф. Стродбек шахсларнинг маданиятини, яъни инсон табиати (the human orientation), вақтга бўлган муносабати (the time orientation) ҳамда актив ва пассив томонлари (the activity orientation)ни ўрганганлар.

Яна бир йўналиш намояндалари Л. Самовар ва Р. Портер вербал ва невербал мулоқот билан боғлиқ муаммоларни тадқиқ этганлар.

Маданиятлараро мулоқот назарияси Германияда ҳам ўзига хос тарзда шаклланган. 1966 йили Берлинда бўлиб ўтган илмий симпозиум ташкилотчилари фанга янги йўналиш-маданиятлараро мулоқот кириб келаётгани, унинг амалий аҳамияти тўғрисида маълумот бергандилар. Шундан бери Германияда маданиятлараро мулоқот йўналиши бўйича катор илмий тадқиқотлар амалга оширилди. Натижада чет тил таълимини мамлакатшунослик ва маданият тўғрисидаги энг охириги маълумотлар билан боғлаб олиб боришга катта эътибор берилди бошланди.

Маданиятлараро мулоқот назарияси ва амалиёти “Маданиятлараро германистика” соҳасининг мақсад ва вазибалари, унинг асосий мазмуни ва ўрганадиган асосий масалалари тўғрисида Байрот университети профессори А. Вийрлахер (A. Wierlacher) шундай ёзади: “Бизнинг университет инсонлар ўртасида содир бўладиган ва сеҳрли “коммуникация” сўзи билан аталадиган, мураккаб жараёни ўрганади. Университет ўз олдига иқтисодий глобаллашув жараёнида турли маданият ва тилга мансуб шерикларнинг ҳамкорликда фаолият олиб боришлари, бир заминда яшашлари, ўзаро фикрлари, тасаввурлари, ҳис-туйғулари билан ўртоқлашиш, алмашиш жараёни ҳамда улар ўртасидаги ижобий муносабатни ўрганиш, яъни коммуникантлар ўртасидаги бир-бирига нисбатан одатий бўлмаган ғайритабиийликни йўқотиш муаммолари

устиди илмий тадқиқотлар олиб боришни асосий мақсад қилиб қўйган.”⁶

Таъкидлаш жоизки, германиялик тилшунослар томонидан маданиятлараро мулоқот доирасида олиб борилган ишларнинг кўп қисмини умумназарий масалаларга бағишланган тадқиқотлар ташкил этади.

Профессор А. Вийрлахер раҳбарлигида яратилган “Немис тили чет тил сифатидаги фан” деб аталган асар кейинчалик маданиятлараро мулоқот соҳаси учун илк ўқув қўлланма сифатида тавсия қилинди ва маданиятлараро мулоқот, мамлакатшунослик, ҳушмуомалалик, диний бағрикенглик, мурувватлилиқ муаммоларини ёритувчи рисоалар чоп этила бошланди.

XX аср охириларига келиб, маданиятлараро дидактиканинг прагматик жиҳатлари фанда чуқур ўрганила бошланди. Олимлар маданиятлараро дидактиканинг ижтимоий ва маданий аҳволини ўрганиб чиқар эканлар, маданиятлараро дидактика педагогиканинг талабларини бажаришдан ташқари, маданий, сиёсий ва иқтисодий мавқега эга эканлигини ҳам батафсил ёритиб берадилар. Уларнинг фикрича, прагматик, таълимга йўналтирилган дидактика мақсади бировнинг конкрет фикрига эмас, балки ўзи мустақил фикр юрита олиш компетенциясини ривожлантиришга қаратилиши зарур.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Ўзбекистонда бугунги кунга келиб, чет тилни бўлғуси таржимон тайёрловчи восита сифатида ўрганиш, яъни грамматик категорияларни эгаллаш, яхши таржимон бўлиш учун тили ўрганилаётган мамлакат вакили билан мулоқот қилишнинг ўзи етарли бўлмай қолади. Чет тил дарслари самарадорлигини ошириш дарсларда мамлакатшуносликка оид материаллардан кенг фойдаланишни тақозо эта бошлади. Шу ўринда таълим жараёнига Европа Кенгашининг “Чет тилини эгаллаш умумевропа компетенциялари: ўрганиш,

⁶ A. Wierlacher. Zur Kulturspezifität interkultureller Kommunikation // Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache. 1992. - № 18. - S. 157- 169.

Ўқитиш ва баҳолаш” тўғрисидаги
умумэтироф этилган халқаро меъёрлар
(CEFR – Common European Framework of
Reference) ва Ўзбекистон

Республикасининг узлуксиз таълим
tizimida чет тилларни ўрганишга
қўйиладиган талаблар татбиқ этилди.

Адабиётлар:

1. Л. К.Латышев., В.И. Провоторов. Структура и содержание подготовки переводчиков в языковом вузе. М. - Курск: НВИ-Тезаурус, 2001. 135 с.
2. В.С. Библер. Кант – Галилей – Кант. Разум Нового времени в парадоксах самообоснования. М., 1991.
3. В.П. Фурманов. Межкультурная коммуникация и лингвокультуроведение в теории и практике обучения иностранным языкам. - Саранск, 1993. 124 с.
4. Д.Г. Мальцева. Фразеологические единицы немецкого языка в лингвострановедческом аспекте и проблемы перевода: методическое пособие. М.: Всероссийский центр переводов, 1993. 136 с.
5. И.И. Халеева. Интеркультура - третье измерение межкультурного взаимодействия? // Актуальные проблемы межкультурной коммуникации. М.: МГЛУ, 1999. С. 5-15
6. A. Hall. The Silent Language. - NY. 1959.
7. A. Wierlacher. Zur Kulturspezifik interkultureller Kommunikation // Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache. 1992. - № 18. - S. 157- 169.

Tuxtasinov I. Essential issues of training translation specialists in actual stage of social development. The article considers the necessity of training high skilled specialists as well as the main problems of training translation specialists in actual stage of social history developing. Also the article summarizes general questions on theoretical and practical competence of translators in the sphere of intercultural dialogues.

Тухтасинов И. Вопросы подготовки переводчиков на современном этапе общественного развития. В статье освещена потребность подготовки высококвалифицированных специалистов и актуальные проблемы подготовки переводчиков на современной стадии исторического развития. Также статья обобщает основные вопросы, касающиеся сферы межкультурного диалога переводчиков.